

УДК 330.3

THEORETICAL BASIS OF HUMAN CAPITAL RENEWAL IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІДНОВЛЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Bykova A.L. / Бикова А.Л.

ORCID ID: 0000-0001-7290-9094

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,**Head of the Department of Economics and Economic Security,**к.е.н., доцент, завідувачка кафедри економіки та економічної безпеки***Koranychuk B. / Копаничук Б.Д.**

ORCID ID: 0009-0009-7188-1873

*postgraduate student / аспірант**University of Customs and Finance / Університет митної справи та фінансів*

Анотація. Метою статті є дослідження теоретичних засад відновлення людського капіталу як одного з ключових чинників забезпечення економічної безпеки України. У контексті глибоких соціально-економічних трансформацій, спричинених війною, масовою еміграцією, демографічними втратами та кризою соціальних інституцій, проблема людського капіталу набуває стратегічного значення. Автори наголошують, що втрата кваліфікованих кадрів, зниження якості освіти й охорони здоров'я, зростання рівня психологічного виснаження населення призводять до зниження спроможності держави ефективно реагувати на виклики, підтримувати конкурентоспроможність та гарантувати національну безпеку.

У роботі обґрунтовано, що людський капітал не є виключно економічною категорією, а охоплює соціальні, культурні, інституційні та ціннісні аспекти. Розкрито взаємозв'язок між якістю людського капіталу та стійкістю економічної системи. Систематизовано підходи до визначення змісту поняття, проаналізовано класичні й сучасні концепції (Т. Шульц, Г. Беккер, О. Амоша та інші), окреслено теоретико-методологічні принципи, які мають лежати в основі політики його відновлення. Сучасні виклики, з якими стикається Україна, зокрема війна, масова міграція, демографічні втрати та економічна нестабільність, обумовлюють критичну потребу в теоретичному осмисленні та практичному формуванні механізмів відновлення людського капіталу. Людський капітал виступає не лише ресурсом економічного зростання, але й стратегічною основою забезпечення економічної безпеки країни. У цих умовах надзвичайно важливим є визначення концептуальних засад, які дадуть змогу інтегрувати політику людського розвитку у стратегію національної безпеки.

Запропоновано комплексний підхід до відновлення людського капіталу, що передбачає інвестування в освіту, охорону здоров'я, підтримку мігрантів і внутрішньо переміщених осіб, розвиток громадянської відповідальності та суспільної згуртованості. Обґрунтовано необхідність синергії економічної політики з гуманітарними і безпековими стратегіями, впровадження інклюзивних і сталих механізмів розвитку.

Зроблено висновок, що відновлення людського капіталу має стати пріоритетом державної політики в умовах повоєнного відновлення України. Такий підхід сприятиме не лише економічному зростанню, а й формуванню внутрішньої стійкості та збереженню соціальної цілісності країни.

Ключові слова: людський капітал, економічна безпека, стійкість економіки, післявоєнне відновлення, міграція, освіта, охорона здоров'я, соціальні інвестиції, інституційна довіра, державна політика.

Постановка проблеми. У сучасних умовах системної нестабільності, спричиненої повномасштабною війною, економічною кризою, масовою еміграцією та демографічним спадом, Україна стикається з безпрецедентними викликами, що загрожують її соціально-економічному потенціалу та національній безпеці. Одним із найуразливіших ресурсів у цій ситуації є людський капітал — сукупність знань, навичок, інтелектуального потенціалу, здоров'я та ціннісних орієнтацій населення. Його втрата або деградація має довгострокові наслідки для економічної стабільності, відновлення держави та її стійкості до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Незважаючи на існування значного наукового доробку у сфері дослідження людського капіталу, залишається недостатньо опрацьованим теоретичний і методологічний аспект саме його відновлення в умовах руйнування економічних структур, інфраструктури та соціальних інституцій. Відсутність цілісного підходу до інтеграції політики людського розвитку в систему економічної безпеки ускладнює формування ефективної державної стратегії в післякризовий період.

Отже, постає необхідність глибокого наукового аналізу концептуальних засад і методологічних підходів до відновлення людського капіталу як основи для забезпечення довгострокової економічної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичний аспект формування та становлення людського капіталу було розглянуто закордонними та вітчизняними науковцями: В. П. Антонюк, Г. Беккер, А.Л. Бикова, Д. П. Богиня, О. А. Грішнова, В. М. Данюк, О. В. Дорош, П. Друкер, Е. М. Лібанова тощо. Кожний вчений визначив свій власний підхід до формування поняття людського капіталу, спираючись на дослідження своїх колег-науковців. Людський капітал визначається як сукупність знань, навичок, здоров'я, ціннісних орієнтацій та професійного досвіду, якими володіє населення та які забезпечують його продуктивну участь в економічному житті. Теоретичні підходи до вивчення людського капіталу були закладені в працях Т. Шульца, Л. Туроу.

Постановка завдання.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- уточнити понятійно-категоріальний апарат щодо людського капіталу та економічної безпеки;
- проаналізувати сучасні наукові підходи до формування та відновлення людського капіталу;
- визначити фактори, що впливають на стан людського капіталу в умовах війни та повоєнного періоду;
- розробити стратегічні напрями відновлення людського капіталу як елементу забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Сучасні трансформаційні процеси, спричинені війною, економічною нестабільністю, міграційними хвилями та цифровою революцією, зумовлюють необхідність переосмислення ролі людського капіталу в забезпеченні економічної безпеки держави. Втрата частини працездатного населення, зниження якості освіти, порушення у системі охорони здоров'я та зростання соціальних ризиків істотно знижують здатність країни до сталого розвитку.

Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері людського капіталу, наразі недостатньо опрацьованими залишаються теоретичні та методологічні засади його відновлення в умовах надзвичайних викликів, зокрема — війни та повоєнного відновлення. Це обумовлює потребу у поглибленому аналізі концептуального змісту, інституційного забезпечення та практичних підходів до розвитку людського капіталу як інструменту економічної безпеки.

Зміна ролі людського капіталу, перетворення його з категорії витрат до основного продуктивного та соціального фактору розвитку, призвело до необхідності формування нової парадигми розвитку. В рамках нової парадигми розвитку країн та світової спільноти, людський капітал займає провідне місце в національному багатстві (до 80% у розвинених країн).

У дослідженнях О. Пищуліної підкреслюється необхідність системної державної політики для збереження та розвитку людського капіталу як ключового чинника економічної безпеки. С.Дуга наполягає у своїх наукових роботах на посиленні інвестування в освіту, охорону здоров'я та професійне навчання.

Людський капітал — це сукупність знань, умінь, навичок, досвіду, здоров'я, цінностей, мотиваційних установок та інших особистісних характеристик, що формуються в процесі освіти, професійної діяльності, соціалізації та впливають на продуктивність, інноваційність і конкурентоспроможність індивіда та суспільства в цілому.

Це поняття має економічний, соціальний, освітній та демографічний виміри, об'єднуючи в собі: інтелектуальний капітал: освіта, знання, творчі здібності; фізичний капітал: здоров'я, працездатність; соціальний капітал: довіра, зв'язки, участь у соціальних інститутах; етичний капітал: цінності, мотивації, доброчесність.

У контексті сучасної України, людський капітал є вирішальним ресурсом національного розвитку, особливо в умовах гібридних загроз, війни та соціально-економічної нестабільності.

Стан людського капіталу прямо впливає на здатність держави реагувати на зовнішні загрози, підтримувати інноваційний розвиток і адаптуватися до криз. Високий рівень освіченості, здоров'я, трудової мотивації та громадянської активності є основою стійкості соціально-економічної системи. Втрата людського капіталу через еміграцію, зниження якості освіти й медицини, психологічне виснаження призводить до поглиблення структурної кризи й послаблення національної безпеки.

Відновлення людського капіталу потребує комплексного підходу, який включає: соціальні інвестиції (в освіту, охорону здоров'я, культуру); підтримку внутрішньо переміщених осіб і реінтеграцію мігрантів; забезпечення доступу до якісних публічних послуг; розвиток інституцій довіри та громадянської відповідальності.

Відновлення людського капіталу — це процес відновлення втрачених або знижених характеристик трудового потенціалу, підвищення його якості, здатності до адаптації, інноваційної діяльності та стійкості до викликів. Він охоплює як індивідуальні, так і суспільні рівні та вимагає системного підходу.

До основних складових процесу відновлення необхідно віднести:

1. Освітня реабілітація: усунення освітніх втрат через перерви в навчанні, підвищення доступності та якості освіти.
2. Професійна перепідготовка: адаптація працівників до нових ринкових умов, розвиток цифрових та креативних навичок.
3. Оздоровлення та психоемоційна підтримка: заходи з охорони здоров'я, подолання наслідків стресу, ПТСР, фізичних травм.
4. Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб та ветеранів: повернення до продуктивної діяльності та суспільного життя.
5. Міграційна політика: повернення трудових мігрантів, інтеграція досвіду та знань українців за кордоном.
6. Соціальне забезпечення: гарантії соціального захисту, що стимулюють участь у ринку праці.

Демонстрування відмінностей між загальним розумінням людського капіталу та його відновленням у контексті економічної безпеки України наведено в табл. 1.

Необхідно зазначити, що відновлення людського капіталу впливає на забезпечення економічної безпеки.

Економічна безпека — це здатність держави забезпечити умови для стабільного економічного розвитку, захисту ресурсів, зокрема людського капіталу, від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Таким чином, людський капітал не тільки впливає, а й є її ядром, оскільки забезпечує стійкість економіки до криз; сприяє інноваційності та цифровій трансформації; формує конкурентоспроможну робочу силу; забезпечує стратегії відновлення економіки після руйнувань.

Методологічною основою мають бути принципи гуманітарного підходу,

інклюзивності, міждисциплінарності та сталого розвитку. Важливо забезпечити синергію між економічною політикою та гуманітарною сферою.

Таблиця 1 - Характеристика людського капіталу і його відновлення за критеріями

Критерій	Людський капітал	Відновлення людського капіталу
Сутність	Сукупність знань, навичок, здоров'я, мотивацій та досвіду	Процес відновлення, зміцнення та підвищення людського капіталу
Основна мета	Формування продуктивного, конкурентного працівника	Усунення втрат та адаптація до нових умов
Ключові компоненти	Освіта, здоров'я, професійні навички, соціальні зв'язки	Психологічна реабілітація, перепідготовка, підтримка здоров'я
Фактор впливу	Економічна стабільність, освітня система, демографія	Війна, криза, міграція, освітні втрати
Роль в економіці	Генерує економічне зростання, сприяє інноваціям	Забезпечує відновлення економіки, стабілізує ринок праці
Політичні інструменти	Освітні програми, охорона здоров'я, підтримка науки	Державні програми реінтеграції, соцзахисту, відновлення освіти
Термін дії	Постійний процес розвитку	Реакція на кризу або катастрофу (часово-пріоритетний характер)
Ризики для реалізації	Низькі інвестиції, застаріла система освіти	Високі втрати населення, масова еміграція, освітні розриви

Джерело: складено автором самостійно на підставі

Таким чином, вона визначає підходи, принципи, методи та інструменти, що використовуються для глибокого аналізу сутності людського капіталу, його відновлення та впливу на економічну безпеку держави. В даному випадку доцільно розглянути методологію по рівнях: []

1. Філософсько-методологічний рівень. На цьому рівні дослідження ґрунтується на таких загальних наукових принципах:

- принцип розвитку – розгляд людського капіталу як динамічного явища, що змінюється під впливом економічних, соціальних та політичних умов;
- системний підхід – людський капітал розглядається як частина загальної соціально-економічної системи, взаємопов'язана з іншими її елементами (ринок праці, освіта, здоров'я тощо);
- діалектичний підхід – дозволяє врахувати суперечності, трансформації та взаємозалежності між складовими людського капіталу в умовах кризи.

2. Загальнонаукові методи:

- аналіз та синтез – для структурування понять «людський капітал», «економічна безпека», «відновлення»;
- індукція та дедукція – для формулювання загальних закономірностей на основі емпіричних спостережень;
- аналогія – використання зарубіжного досвіду відновлення людського капіталу;
- класифікація і типологізація – систематизація підходів до інвестування в людський капітал, типологія ризиків.

3. Спеціально-економічні методи:

- SWOT-аналіз – оцінка сильних і слабких сторін, можливостей та загроз у сфері людського капіталу;
- метод економіко-математичного моделювання – прогнозування впливу інвестицій у людський капітал на макроекономічні показники;
- індикаторний метод – оцінка рівня економічної безпеки через показники зайнятості, рівня освіти, здоров'я;
- метод експертних оцінок – залучення думок фахівців з освіти, охорони здоров'я, соціальної політики.

4. Емпірична база. Для підтвердження теоретичних положень використовуються:

- статистичні дані Держстату України, МОЗ, МОН, НБУ;
- дані міжнародних організацій (ОЕСР, ВООЗ, Світовий банк);
- результати соціологічних опитувань щодо втрат людського капіталу внаслідок війни;
- аналітичні доповіді наукових установ (Інститут демографії, Центр Разумкова тощо).

5. Інтердисциплінарність. Дослідження поєднує підходи з економіки, соціології, демографії, педагогіки, психології, що дозволяє цілісно дослідити відновлення людського капіталу як багатоаспектний процес.

Таким чином, методологія дослідження дозволяє глибоко розкрити сутність проблеми, ідентифікувати актуальні виклики, обґрунтувати напрями державної політики з відновлення людського капіталу як ключової умови забезпечення економічної безпеки в умовах посткризового розвитку України.

Комбінуючи при проведенні дослідження всі рівні і методи можна отримати якісний результат у вигляді стратегії відновлення людського капіталу. Така стратегія буде включати: модернізацію системи освіти та професійної підготовки відповідно до потреб відновлюваної економіки; охорону психічного здоров'я та психологічну реабілітацію; повернення кадрів з-за кордону шляхом створення сприятливого соціально-економічного середовища; підтримку сімей, молоді та наукового потенціалу.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Людський капітал — стратегічний ресурс економіки. У результаті дослідження підтверджено, що людський капітал є визначальним фактором економічного розвитку, соціальної стабільності та безпеки держави. Саме якість і ефективність використання людського потенціалу формують здатність країни до стійкого функціонування, адаптації до викликів та інноваційного зростання. В умовах України, де війна спричинила значні демографічні, соціальні й економічні втрати, питання збереження та відновлення людського капіталу набуває критично важливого значення.

Відновлення людського капіталу потребує системного, міжсекторального підходу. Процес відновлення не обмежується поверненням населення до трудової діяльності. Це комплексна діяльність, що охоплює реформування освіти, медичних послуг, соціального захисту, підтримки психоемоційного стану, а також створення умов для самореалізації й розвитку особистості. Успішне відновлення можливе лише за наявності тісної взаємодії між державою, бізнесом, освітніми та науковими установами, громадянським суспільством.

Економічна безпека без людського капіталу — неможлива. В умовах гібридних загроз, військових дій та соціальних потрясінь людський капітал виконує роль «фундаменту» економічної безпеки. Його стан безпосередньо

впливає на працездатність економіки, рівень продуктивності, інноваційність, а також стійкість до шоків. Високий рівень людського капіталу дозволяє зменшити залежність від зовнішніх факторів, посилити внутрішню стабільність і конкурентоспроможність держави.

Необхідна національна стратегія відтворення людського капіталу. Україна потребує чіткої державної політики, спрямованої на довгострокове відновлення та розвиток людського капіталу. Така стратегія має охоплювати заходи з компенсації освітніх втрат, професійної реінтеграції військових та ВПО, цифрової грамотності, підтримки ментального здоров'я, а також стимулювання повернення мігрантів і залучення діаспори. Важливо закладати системні механізми моніторингу та оцінки ефективності політики у цій сфері.

Методологічний апарат дослідження дозволяє комплексно осмислити проблему. Використання системного, діалектичного, міждисциплінарного підходів, поєднання якісних і кількісних методів дало змогу глибше проаналізувати сутність людського капіталу, особливості його втрат і перспективи відновлення. Це забезпечило обґрунтованість висновків і дозволяє запропонувати практичні рекомендації для державної політики.

Список літератури

1. Алексєєв А.П., Бикова А.Л., Даценко В.В. Теоретико-методологічні основи інвестування у розвиток людського капіталу. Економіка і організація управління. Донецький національний університет імені Василя Стуса. м.Вінниця (випуск № 1(53)2024, ст. 78-90
2. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу/ О. Амоша, О. Новікова // Держава і суспільство. – 2010. – № 2. – С. 122-127
3. Бикова А.Л. Вплив пандемії COVID-19 на ІТ рекрутинг персоналу // А.Л. Бикова, А.В. Лобза, С.О. Стасик // Молодий вчений. – 2021. – №1(89). – Ч. 2. – С. 196-201 [ПІНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, ResearchBible, IndexCopernicus. IndexCopernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)]

4. Войналович І. Завдання соціально-гуманітарної політики збереження людського капіталу України в умовах війни // *Моделювання розвитку економічних систем*. – 2023. – №2(11). – С. 226–234.
5. Галушка З. Людський капітал економіки України: умови та механізми примноження в умовах післявоєнного відновлення // *Вісник Чернівецького національного університету. Економічні науки*. – 2024. – №2(328). – С. 100–108.
6. Голубєв О. Розвиток людського капіталу в контексті сучасних викликів для української економіки // *Економіка та ефективність*. – 2024. – №2(34). – С. 45–52.
7. Залознова Ю., Азьмук Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки // *Економіка та суспільство*. – 2022. – №38. – С. 131–137.
8. Круглов В.В., Терещенко О.М. Державна політика відновлення людського капіталу в умовах війни та повоєнного відновлення України // *Економіка та держава*. – 2023. – №7. – С. 21–33.
9. Мельничук Д.П. *Людський капітал: теорія і практика формування та використання в Україні*. – Житомир: Полісся, 2015. – 564 с.
10. Національний інститут стратегічних досліджень. Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків та глобальної нестабільності: аналітична доповідь. – Київ: НІСД, 2025. – 48 с.
11. Тиха О.І. Соціальний захист населення в системі економічної безпеки України: дис. ... канд. екон. наук. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. – 220с.
12. Центр Разумкова. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ // Аналітична доповідь. – Київ: Центр Разумкова, 2018. – 64 с.
13. Шульга О. Рейтингове управління розвитком людського капіталу в Україні // *Економіка та суспільство*. – 2023. – №11. – С. 88–95.

Abstract. The article explores the theoretical foundations of human capital recovery as a key factor in ensuring Ukraine's economic security. In the context of deep socio-economic transformations caused by war, large-scale emigration, demographic losses, and the crisis of social institutions, the issue of human capital becomes strategically important. The authors emphasize that the loss of qualified personnel, the decline in the quality of education and healthcare, and the growing psychological exhaustion of the population weaken the state's ability to respond effectively to challenges, maintain competitiveness, and uphold national security.

The study substantiates that human capital is not solely an economic category but also encompasses social, cultural, institutional, and value-based dimensions. The article reveals the interconnection between the quality of human capital and the resilience of the economic system. Classical and modern concepts (T. Schultz, G. Becker, O. Amosov, among others) are analyzed, and the key theoretical and methodological principles necessary for shaping a policy of human capital recovery are outlined. The current challenges facing Ukraine, including war, mass migration, demographic losses, and economic instability, create a critical need for theoretical understanding and practical development of mechanisms for restoring human capital. Human capital is not only a resource for economic growth, but also a strategic basis for ensuring the country's economic security.

A comprehensive approach to human capital recovery is proposed, including investments in education, healthcare, support for migrants and internally displaced persons, and the development of civic responsibility and societal cohesion. The authors highlight the need for synergy between economic policies and humanitarian and security strategies, and the implementation of inclusive and sustainable development mechanisms.

It is concluded that human capital recovery must become a priority of state policy during Ukraine's post-war recovery. This approach will promote not only economic growth but also internal resilience and the preservation of social cohesion in the country.

Keywords: *human capital, economic security, economic resilience, post-war recovery, migration, education, healthcare, social investment, institutional trust, public policy.*